

VIINA, VALTA JA AGRAARINEN PERHE

”PERINTEISEN JUOMISEN” MALLI

Useissa suomalaisissa alkoholitutkimuksissa on verrattu nykytilanteita perinteiseen juomakulttuuriin. ”Perinteinen juomakulttuuri” tavataan esittää monotyyppisenä ja varsin harvapiirteisenä mallina. Sen perustekijöinä katsotaan olevan miesten juominen, ei naisten, humalahakuinen nauttimistapa sekä naisten – etenkin aviovaimojen – harjoittama miesten juomiseen kohdistuva kontrolli. Tämä tuottaa juomistilanteisiin sukupuolten välisen jännitteen silloinkin, kun naisia ei ole läsnä (ks. esim. Falk & Sulkunen 1980; Partanen 1980).

Mallin katsotaan viittaavan suomalaiseen maalaiskulttuuriin ainakin 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien 1960-luvulla tapahtuneeseen ”suureen muuttoon” asti, jolloin maaseutuväestön määrä väheni huomattavasti. Malli on mielletty myös yleissuomalaiseksi, ts. sen oletetaan kattavan koko suomalaisen kansankulttuurin alueista ja luokista riippumatta.

Malli ei perustu alkoholihistoriallisiin tai -etnologisiin selvityksiin. Klassista ”perinteisen suomalaisen juomisen” mallia on perusteltu joidenkin kulttuurituotteiden, esim. realististen romaanien ja elokuvien, analyyseilla (Holmila 1988, 19–20).

Selvitän (ilmeisesti ikuisesti) tekeillä olevassa tutkimuksessani kansanomaisia ja kollektiivisia alkoholiin liittyviä käsityksiä¹, ”kulttuurisia malleja” (cultural models) Na-

omi Quinnan ja Dorothy Hollandin (1987) terminologian mukaan. Olen käyttänyt aineistonani 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella kirjoitettuja etnografisia kuvauksia, Kansanrunousarkiston sekä aineistoantologioiden folkloretekstejä 1500-luvulta 1900-luvulle sekä temaattista kyselyä, jonka tein Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vastaajaverkolle vuonna 1989. Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, millaisia jatkuvuuksia ja katkoksia voidaan nähdä suomalaisten pitkäkestoisissa ja kollektiivisissa käsityksissä alkoholista (Apo 1995). Kysyn myös, voidaanko mahdollisten jatkuvuuksien avulla ymmärtää nyky-suomalaista alkoholin käyttöä.

ALKOHOLI DISKURSSIESSA JA AJATTELUSSA

Tutkimusaineistoni sisältää runsaasti käsityksiä perheenjäsenten – miesten ja naisten, nuorten ja vanhojen – suhteesta alkoholin käyttöön suomalaisessa maalaiskulttuurissa sadan viime vuoden ajalta. Aineistoni ei anna tietoa, mitä agraariset suomalaiset ovat tänä kautena todella tehneet. Liikun diskurssin tasolla ja pyrin näkemään sen ”taakse”, määrittelemään kollektiivisia, kansanomaisen ajattelun malleja, sitä mitä puhujat ovat pitäneet mahdollisena, tyypillisenä, toivottavana ja kartettavana alkoholikäyttäytymisenä.

Aineistoni sisältämä informaatio viittaa muun muassa siihen, että naisen rooli alkoholin käyttäjänä ja naisen suhde miehen alkoholin käyttöön on mielletty huomattavasti varioi-

¹Tutkimukseni pääosan olen tehnyt Alkoholitutkimussäätiön rahoittamana.

vammaksi ja vivahteikkaammaksi kuin esitelmästani ”perinteisen juomisen” yleislistasta voisi päätellä.

Esitän asiasta sekä yleistäviä havaintoja että esimerkkejä.

Ensimmäinen yleislistan haastava esimerkkini on kuvaus kaakkoissuomalaisesta talonpoikaisperheestä 1850-luvulla. Teksti perustuu rautjärveläisessä talollisperheessä syntyneen ja kasvaneen kertojan Johannes Häyhän (1839–1913) muistitietoon ja hänen suorittamiinsa haastatteluihin. Näiden tietojen perusteella hän kirjoitti roomaanimaisen esityksen *Kuwaelmia Itä-Suomalaisten wanhoina tawoista (1893–1899 = Vuodenajat, Perhe ja kylä, 1982, 1983)*. Häyhän kuvauksissa alkoholijuomia (paloviinaa, olutta) käyttivät sekä miehet että naiset. Useimmat juomistilanteet eivät ole humalahakuisia, eikä naisia esitetä kontrolloimassa perheensä miesten juomista millään tavalla. Vertailu- ja testimateriaalina olen käyttänyt toista kaakkoissuomalaisen kansankulttuurin jäsenen Eljas Raussin (1800–1866) tuottamaa etnografista kuvausta Virolahden kansanelämästä 1860-luvulta (Raussi 1966; ks. myös Peltonen 1988, 43).

JOULUNVIETTOA KOTIPOLTTOKAUDELLE

Johannes Häyhä kuvaa filmikäsikirjoituksen tarkkuudella joulun vieton sepitteellisessä mutta todellisuutta jäljittelevässä Niemelän suurperheessä. Jouluaaton rituaaleihin kuului ”viinan lasku”. Tässä perheen päämies jakaa juhliin keitetyn paloviinan huonekuntansa miehille (Häyhä 1982, 52):

Isäntä vei viinarakon huoneesta kammariin ja kaasi siitä ensin lerikko-, pohja- ja törikköputelit täyteen, sitten tohvin vähän ylemmä kuin puolilleen, täytti sitten sen siirapilla, pudisteli visusti sekaisin, ja niin oli makea- eli siirappiviina valmis.

Sitten ilmoitti hän toisille miehille olevansa viinaa laskemassa, ja jokainen kuljetti taskulasinsa isännälle, joka kaasi vanhempain miesten taskulaseihin oikeata vaan nuorempain siirappiviinaa.

Jokainen korjasi taskumattinsa huoneeseensa, ja isäntä pisti talon putelit kammarin kaappiin.

Naiset saavat oman juhlapullonsa vasta jouluaamuna, lähtiessään kirkkoon (Häyhä 1982, 61):

Isäntä toi kammarista punaisella viinalla täytetyt taskulasit, jotka jakoi vanhoille naisille kirkko-evääksi. Vanhat miehet pistivät kukin oman taskulasinsa povelleen kirkkoon lähtiessään.

Häyhän kuvaamaa viinaista joulua vietettiin 1840- ja 1850-luvun Rautjärvellä. Alkoholihistorian näkökulmasta elettiin kotipolttokautta: tänä aikana maata omistavat talonpojat saivat valmistaa määrättyinä kuukausina paloviinansa itse maksamalla kruunulle veron.

Etnografisten kirjailijoiden mukaan alkoholin käyttö ei kotipolttokaudellakaan ollut hillitöntä ja hallitsematonta, vaikka viinan kulutus oli ajoittain suhteellisen runsasta; talonpojilla oli oma juomakulttuurinsa, joka sisälsi useita alkoholin käytön malleja ja tarkat säännöt siitä, kenen sopii juoda, missä tilanteessa ja miten paljon. Käyttömalleina on esitetty päivittäinen ravinto- ja virkistyskäyttö (ks. esim. Warelius 1854/1938, 99–100) sekä ”seurallinen” pienkäyttö (vrt. Partanen 1991, 221–223). ”Transgressiivinen”, humalahakuinen käyttö (vrt. Falk 1983, 166–220) oli sallittu aikuisille miehille suurjuhlissa, esimerkiksi jouluna, häissä ja hautajaisissa (Häyhä 1982 & 1983; Raussi 1966). Humalahakuista oli myös huonekunnan tai kyläyhteisön kontrollin ulottumattomissa tapahtuva miesporukoiden ”villi” juominen (Raussi 1966, 112–113).

Pohjoinen maanviljelys edellytti harjoittajiltaan kurinalaisuutta alkoholijuomien käytössä. Tämä kulttuurinen hallintajärjestelmä selittää sen, ettei Suomen kansa ole koskaan joutunut kokemaan alkoholikatastrofeja, jotka olisivat näkyneet yleisenä kurjistumisena tai eliniän ja väkiluvun merkittävänä laskuna. Juomisen perussäännöt luotiin oletettavasti jo paloviinakautta edeltävällä, yli tuhat vuotta kestäneellä oluen valtakaudeksi.

Häyhän pikkutarkka joulujuomisen kuvaus on kiinnostava monessa mielessä: se esimerkiksi paljastaa kauniisti karjalaisen suurperheen hierarkkisen rakenteen. Antropologit ovat osoittaneet, että yhteisö ilmaisee siinä vallitsevat arvo- ja valtasuhteet hyvin selvästi ruoan ja juoman käytössä.

Mitä voimme lukea vanhoista karjalaisista juhla- ja pitokuvauksista? Näitä sisältyy myös Eljas Raussin teokseen Virolahden kansanelämää, joka niin ikään ajoittuu kotipoltto-kaudelle. Voimme päätellä ainakin sen, että tasa-arvo oli kaukana karjalaisesta perheestä. Häyhän konstruoima Niemelän perhe, jonka piirissä tapahtuvaa alkoholin käyttöä kuvataan, kuului suurtilallisiin ja oli tyypiltään ns. suurperhe, joka käsitti useita ydinperheitä. Perhe oli valtasuhteiltaan hierarkkinen ja selvästi miesjohtoinen.

Kertojan käsitykset miesten dominoivuudesta myös alkoholin käytön alueella tulevat näkyviin alkoholiprosessin kaikissa vaiheissa. Tarkoitin alkoholiprosessilla ideaalityypistä prosessimallia, jonka komponentteina ovat *raaka-aineiden hankkiminen, juoman valmistaminen, juoman jakelu, juoman nauttaminen ja juoman säilyttäminen* (Powers & Powers 1984, 45–46).

Perheen päämies hallitsi Häyhän kuvauksessa viljavarastoa; viljat olivat oluen ja paloviinan tärkeimpiä raaka-aineita. Hän mittasi joulujuomiin tarvittavat rukiit ja ohrat ja luovutti ne sitten oluen ja viinan valmistajalle. Tämäkin oli mies, päämiehen setä. Idässä alkoholijuoman valmisti mies, lännessä nainen.

Niemelän perheen päämies jakoi valmiin viinan pulloittain talouden muille jäsenille rankijärjestyksen mukaan; tähän vaikutti paitsi genusero myös sukupolvien välinen arvoero. Niinpä naimisissa olevat miehet saivat sekoittamatonta paloviinaa. Naimattomat eli nuoret miehet rinnastettiin naimisissa oleviin naisiin – molemmat ryhmät saivat siirapilla laimennettua viinaa. Perhehierarkian alin

ryhmä, naimattomat nuoret naiset, jäi kokonaan ilman.

Sama miehinen distribuutiovalta ilmenee rituaalisella jouluateriaalla. Isäntä jakaa naisille vain yhden paloviinaryypyn, mutta miehille vähintään kaksi. Naisten viinan nauttimista voitiin siis kontrolloida määrällisesti joko eksklusion avulla, jättämällä heidät osattomiksi tarjoilusta, laimentamalla heille tarkoitettu alkoholijuoma tai tarjoamalla heille vain osa siitä viinamäärästä, joka annettiin miehille.

Näiden distribuutiotaapojen esitetään soveltuvan naisten lisäksi myös naimattomiin miehiin. He saivat ”viinan laskussa” laimennettua paloviinaa. Muissa joulun viinatarjoiluissa, esimerkiksi vieraiden tervehtimisrituaalissa, ”vanhat miehet” nauttivat ryyppyjä ja nuoret miehet ja naiset katselevat sivusta (Häyhä 1982, 53–54): ”Näin kulki vieraan tuomislasi kaikkein vanhain miesten käsissä, vaan nuoremmat miehet eivät tulleet likitie-noillekaan.” Sama vanhojen suosiminen ja nuorten syrjiminen esitetään elonkorjuutalkoiden kuvauksessa (Häyhä 1982, 341, 345):

Vanhemmille tarjosi talon isäntä ruokaryypyt, vaan ei nuorille. – – Kun oli muutama hetki leikattu, istahdettiin maahan selkää oikaisemaan, jolloin isännän sijainen tarjoili viinaa vanhemmille ihmisille. Nuori väki joi janonsa sammuttamiseksi laskusta harmaata eli vedellä sekoitettua maitoa.

ALKOHOLIN SYMBOLISIA JA SOSIAALISIA MERKITYKSIÄ

Alkoholijuomien symboliset merkitykset tässä kulttuurissa liittyvät hyvin usein sekä fyysiseen voimaan että sosiaaliseen valtaan. Alkoholijuomaan oli ”tiivistynyt” viljan, pääravintoaineen voima. Assosiaatioita painokkaiisiin tuotanto- ja uusintamisprosesseihin sekä viljasatojen että uusien sukupolvien tuottamiseen näkyy jonkin verran. Ne liittyvät erityisesti olueen. Joulujuomisen katsottiin edistävän seuraavan elinkeinosyklin satoa. Hääriitin tietyissä vaiheissa morsiamelle juotettiin

olutta. Naiset nauttivat olutta myös synnytyksen jälkeen (Raussi 1966, 296, 299, 322).

Tähän historialliseen vaiheeseen liittyvässä folkloressa ja etnografisissa kuvauksissa tuodaan useimmiten esiin alkoholiin liittyvänä sosiaalisena peruskonfliktina osallisten ja osattomien välinen jännite. Naiset, nuoret miehet ja palkolliset tunsivat katkeruutta isäntien distribuutiovallasta. ”Erittäin on sonnanluojat, erittäin on olven juojat”, toteaa 1700-luvulla tallennettu sananlasku (Kuusi 1953). ”Jumaseuroilla ja juomattomilla oli molemmin puolin vihattava raja – –”, kirjoittaa Raussi (1966, 157). Hänen mukaansa (Raussi 1966, 157) naiset (varttuneine) lapsineen ”pahemmin nurisivat ja kieroin silmin ja kuivin suin kattoivat karsaammin heitä [juojia]” sekä ”tekivät aina pullista kellon, etteivät miehet saanneet kotoinansa julki ja rauhassa ryyppäillä”.

Nauttijoiden ja osattomien välisen ristiriidan hävittivät uudet juomat, kahvi ja tee. Näiden jakamiseen ei sovellettu vanhoja, juojien eriarvoisuutta ilmentäviä sääntöjä, vaan kahvista ja teestä pääsivät osallisiksi perheyhteisön kaikki aikuisjäsenet.

Eljas Raussi esittää naineiden ja naimattomien miesten välisen viinarajan murtuneen nimenomaan kahvin avulla: nuoret miehet pääsivät nauttimaan paloviinaa ”julkisesti” eli perheen keskuudessa tekemällä norria. Tämän jälkeen perheen alistetut ja valtaapitävät miehet leikkittelivät sopuisasti keskenään (Raussi 1966, 157):

Ennen jumaseuroilla ja juomattomilla oli molemmin puolin vihattava raja. Nyt nämä nykyiset juomat ovat ikänensä kuin pois reväisseet sen rajaseinän. Nuoretkin tekee niinkuin vanhatkin puolet: kahvikuppinsa täyttävät väkevämmillä tyillä, ja samaten tekevät ja juovat kahvista ärrän, s.o. norrin.

Nuoret jaalaavat vanhoin kanssa ja leikkisästi ilkastelevat heidän hoipertelevia polviensa ja risteileviä jalkojansa; kaikki kuitenkin ovat yhtä seurua vastakkain leikitteleväiset.

Kahvin ja teen ansioksi on pitkään luettu se, että ne alkoivat syrjäyttää paloviinaa virkis-

tys-, vierailu- ja juhla juomanakin jo kotipolttokauden lopulla. Ansioluetteloon on mitä ilmeisimmin lisättävä myös perhedemokratian edistäminen.

NAISTEN STRATEGIAT MIESTEN JUOMISEN SUHTEEN

Entä sitten kysymys naisten harjoittamasta miesten juomiseen kohdistuvasta kontrollista? Käyttämäni kaakkoissuomalaiset etnografiset kuvaukset eivät viittaa vaimojen avoimiin yrityksiin kontrolloida miehensä juomista. Voidaan olettaa, että miestään näkyvästi kontrolloiva vaimo ei ollut toivottava ilmiö hierarkkisessa ja miesjohtoisessa perheessä.

Vielä 1989 tehdyssä kyselyssä kaakkoissuomalaiset naiset kertoivat äitiensä ja isoäitiensä opettaneen, että vaimon tuli kohdella ystävällisesti juopottelevaa aviomiestään ja vaikuttaa häneen lempeydellä. Kannakselaisen naisinformantin mukaan äidit neuvoivat tyttäriään hoivaamaan humalaista, ”ei saanut humalaiselle pahoin sanoa”; vaimon tuli ”selvällä päällä kauniisti puhua, kun jo krapulakin oli ohi”. Sama muistelija kertoo nuoresta, vastikään synnyttäneestä emännästä, joka toimi näiden ohjeiden vastaisesti. Tämä nuori nainen antoi juopuneena räyhäävälle miehelleen selkään pihlajakepillä, onnettomin seurauskin:

Aamun valjetessa isäntä lähti. Pari kirjettä tuli Amerikasta ja rahaa tytölle. Sitten yhteys loppui. (SKS, N 1918²)

Naisten lyyrisessä lauluperinteessä kuvataan vaimo vain juopottelevan aviomiehen uhrina. Myöskään miesten laulamien, miesten juopottelua käsittelevät laulut eivät sisällä käsityksiä kontrolloivasta vaimosta tai äidistä. Lauluissa ilmaistu aggressio tai pelko kohdistuu

²Koodi viittaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistoon, vuonna 1989 tehtyyn alkoholikyselyyn (SKS 1989), jossa vastaajana on toiminut vuonna 1918 syntynyt nainen (N 1918).

kyläyhteisöön tai kylän naisten ("akkojen") muodostamaan ryhmään, joka esittää negatiivisia arvioita miehestä.

Naiset käyttivätkin useita epäsuoria strategioita pyrkiessään vaikuttamaan miesten alkoholin käyttöön tai suojaamaan itseään tämän aiheuttamalta kärsimykseltä. Osa toimintatavoista liittyi aviopuolison valintaan. Naisten lauluperinteen ja muistitietojen mukaan äidit ja isoäidit varoittivat painokkaasti nuoria tyttöjä seurustelemasta ja avioitumasta juopottelevien miesten kanssa. Seurustelu- ja kosintatilanteessa työllä oli oikeus torjua häntä tavoitteleva nuorukainen sillä perusteella, että poika joi liikaa. Myös tytön vanhemmat ottivat selvää kosijan alkoholinkäytötavoista.

Nuorukaisten arvioinnissa auttoi kyläyhteisön juoruinformaatio. Tämän välittäminen oli suorastaan institutionalisoitu Kaakkois-Suomen useilla alueilla. Kyseessä oli niin sanottu "kontinkanto". Avioitumisikäisiä nuoria koskevaa juoru- ja panetteluinformaatiota levittivät ennen kaikkea kyläyhteisön naiset. Naiset saattoivat siis vaikuttaa kollektiivisen "kylän naisten" ryhmän edustajina juopottelevien miesten elämään. Miehet kommentoivat lauluissaan hyvin aggressiivisesti tätä sosiaalisen kontrollin muotoa. Lauluista tunnetuin on Lönnrotin Kantelettareenkin (1840) sisältyvä "Akat saatanat sanovat". Mieslaulaja valittaa, että hänet on leimattu syömäriksi, juomariksi ja "koinuriksi", kylän kaikkien naisten partneriksi.

Perinne tarjosi aviovaimoille joitakin keinoja, joilla käsitellä miehensä juoppoutta. Nainen saattoi turvautua etnomedisiinaan. Useiden informanttieni ja Kansanrunousarkiston käsikirjoitusten mukaan juoppouden parantaminen katsottiin nimenomaan vaimon tehtäväksi. Parannustavoista tunnetuin oli "kalman" eli tuonpuoleisuuden kuuluvien vainajien voiman ("väen") käyttö. Kuolleen suuhun pantiin raha; tätä liotettiin viinassa, joka sitten juotettiin parannettavalle tavallisena viinana. Muita parantavia juomia valmistettiin lisäämällä viinaan "inhottavia",

saastaisia aineita (kuukautisverta, hiiriä, ulostusta, oksennusta). Inhottavan ainesosan toivottiin tekevän siihen liittyvästä viinastakin vastenmielistä nauttijalle.

Naiset hakivat apua yliluonnollisilta voimilta myös rukoilemalla miessukulaisensa parantumista alkoholismista. Ympäristöönä he saattoivat vedota laulamalla valituslauluja, joissa he kuvailivat juopottelevalta mieheltään saamaansa kohtelua.

LÄNSI-SUOMI: LUOKKAKULTTUURIEN ONGELMA

Itäsuomalaisten etnografisten kirjailijoiden mukaan alkoholikäsitukset ja -käytänteet olivat sidoksissa agraariyhteisöjen ryhmärakenteisiin ja sosiaalisiin kategorointeihin. Itä-Suomessa toimittiin 1800-luvulla vielä pitkälti perheen, suvun ja kylän muodostamien sosiaalisten perusyksikköjen pohjalla. Alkoholikulttuurissa primaareja kategorioita ja oppositioita olivat miesten ja naisten hierarkkinen vastakkaisuus, samoin naimisissa olevien ja naimattomien.

Kun lukee länsisuomalaisten etnografisten kirjailijoiden kuvauksia kotipolttokaudelta ja niukan kulutuksen alkukaudelta, huomaa, että alkoholin käyttösääntöjä jäljitettäessä on otettava huomioon myös luokkanäkökulma: jako tilattomiin ja tilanomistajaperheisiin (vrt. Peltonen 1992, 127–141). Tämä jako näkyy esimerkiksi Aleksis Kiven (1834–1872) Nummisuutareissa ja Seitsemässä veljeksessä sekä Samuli Paulaharjun (1875–1944) teoksessa Härmän aukeilta (1932).

Talollisluokassa vaimo asui "vieraassa kodissa", miehensä ja tämän suvun omistamalla maatilalla. Myös tilan tuotto miellettiin ensisijaisesti miehen omaisuudeksi (Paulaharju 1932, 102): "Rukiit ja raha olivat isännän omaisuutta." Tavan, jolla isäntä käytti varojaan esimerkiksi viinaan, ei katsottu kuuluvan emännän suoraan vaikutusalueeseen (Paulaharju 1932, 102):

Äijä itse tiesi, minkä saattoi hukata pellontuotteita, ettei talo jäänyt puutteeseen. – – Voihan kyllä joskus, ja monestikin, käydä niin, että isäntä kaupunkimatalla päästi verensä valloilleen ja ryypiskeli koko ruiskuorman. Mutta mitä se akoille paistoi. Tyhjänä ukko ajella köykytti kotipihalle ja oli vähän nurrusella päällä eikä liukoja prätissyt, murahteli vain äkäisesti, kun emäntä kyseli:

”Kuinkas se nyt on menny sun reisuus?”

”Talonpoikaisrationaalisuutta” kantavien isäntien oletettiin osaavan arvioida, miten paljon ryypäämistä talo kestää (vrt. Apo 1996):

Kivelän talon isäntä oli antanut pojilleen elämän ohjeita sanomalla, että tämä talo kestää yhden miehen ryypäämisen mutta teitä on seitsemän veljestä; jos te alatte juoda, on pian kaikki mennyttä. (SKS, M 1914, Savo-Karjala)

Mikäli tilallismies juopotteli vakavasti, vaimon odotettiin asettuvan eräänlaisen varaisännän rooliin. Oman työnsä lisäksi emäntä piti huolta talouden jatkuvuudesta ja pyrki paikkaamaan isännän laiminlyöntejä joko omalla työpanoksellaan tai palkollisten avulla. Hella Wuolijoen luoma Niskavuoren Loviisa-emäntä on prototyypinen ”varaisäntä-emäntä”.

Avoimimmaksi ja tiukimmaksi vaimojen harjoittama alkoholikontrolli on mielletty maattomien maatyöläisten tai käsityöläisten perheissä. Kaunokirjallisuudessa kiteytetty prototyypinen kurinpitäjä-vaimo on Nummi-suutarin Martta.

Tilattomien perheissä puoliset olivat taloudellisesti tasa-arvoisia – kummallakaan ei ollut maaomaisuutta eikä usein muutakaan varallisuutta. Perheen toimeentulo oli yksinomaan molempien puolisoitten työkunnon ja ahkeruuden varassa. Tässä luokkakulttuurissa perheideologiaan kuuluivat käsitykset tarokkaasta vaimosta, jonka suoranaisena velvollisuutena on puuttua tehokkain ottein miehensä juomiseen. Ellei hän tätä tehnyt, saattoi perheen jo valmiiksi alhainen elintaso laskea alle toimeentulominimin.

Nämä käsitykset vaimon roolista saattavat

osaltaan selittää sitä, että suomalaisessa agraarisessa folkloressa esitetään miehensä juomista kontrolloiva vaimo koomisena hahmona hyvin harvoin – päinvastoin kuin keskiluokkaan ja kaupunkiväestöön ankkuroituvassa kaunokirjallisuudessa ja viitteessä.

”MATRIARKAALISET” MAATTOMAT?

Etnografiset kirjailijat kuvaavat usein tilattoman perheen tukipyyliväiksi vaimon. Naisen vastuunkanto koko perheestä alkaa Paulaharjun mukaan jo ennen avioliittoa. Tyypilliselle rengille annetaan varsin heinäsiirkkamaisia ominaisuuksia; hän elää huolettomasti ja harrastaa esi-industrialistiselle palkkatyöläiselle ominaista halukulutusta (vrt. Magnusson 1988, 312–345). Nuoren tilattoman miehen ”huolettomuus” oli mahdollista, koska hän sai isännältään asunnon, ravinnon ja osan vaateistaankin. Vuosipalkasta ei useinkaan jäänyt paljoa säästöön (Paulaharju 1932, 92):

Rengit kyllä saivat paljon rahaa, senkuin piiat, mutta useilta se meni saman tien kuin oli saatukin. Kun palvelusvuosi päättyi, ei enää monta markkaa ollut isännän takana, jopa joltakulta loppui palkka ennenkuin vuosi.

Verhoihin [vaatteisiin] meni markkoja, ja viinaan meni vielä useampia, häissä ja hypyissä hävisi monet pennit, ja monen pennit pyörähtelivät korttipelissä toisten taskuihin. Mutta renki-Masa antoi pennien pyöriä, turahti vain ja murahti: ”Nahka se, joka narajaa, eikä trengin palkka!”

Antero Warelius (1821–1904) mukaan osa reungeistä ei pystynyt säästämään palkastaan naimisiin mentyäänkään Warelius 1854/1938, 67): ”Usealla renkillä on vaimo ja lapsia, vaikeivät he kaikki suinkaan säästä mitään palkastansa niille hyväksi; – –.”

Paulaharjun mukaan nuoret tilattomat naiset käyttäytyivät toisin. Piika säästi palkkansa ja käytti talon antaman oman aikansa kankaiden ja vaatteiden tekoon – näitä kerättiin varastoon oman tulevan talouden tarpeisiin (Paulaharju 1932, 93):

Mutta piit osasivat pitää kiinni pienistäkin palkoistaan. Monella oli syksyllä, kun vuosi loppui, koko palkka korvaamatta isännän arkussa. Se pantiin pankkoon oman arkun pohjalle, ja joka vuosi pistettiin sinne lisää niin, että jollakulla saattoi lopulta olla tallessaan satoja markkoja, viisi-, kuu-sikinsataa. —

Oman aikansa joulun jälkeen piikakehräsi ja kutoi ja näpräili omia töitään päiväsydämet ja vielä iltamyöhälläkin, kun rengit jo täyttä päätä hornasivat ylisängyssä.

Myös Kiven Nummisuutareissa (1864) Martta on tuonut perheeseen suuremman taloudellisen pesämunan kuin miehensä. Vaimon taloudellinen panos antoi haluttaessa ja tarvittaessa perusteita naisvaltikan käyttöön tilattomien perheissä. Vaimojen ”viinavallan” käyttöä pidettiin välttämättömänä tilattomien kulttuurissa; jos mies menetti työkuuntonsa, vaimolla ei ollut tukenaan omaisuutta, työikäisiä lapsia eikä palkollisia.

Maattomien elämänmuotoon kuuluvia käsitteitä ja käyttäytymistapoja periytyi Suomessa 1900-luvulla sekä pienviljelijöiden että työväestön luokkakulttuuriin. Kyselyni informantit kuvaavat naisten ja lasten pelkoja, joita isän tilapäinenkin juominen vähävaraisessa perheessä herätti:

Lapsuudestani muistan joskus isänikin erehtyneen kavereitten kanssa juopotteluun ei tosin niin, että perhe olisi kärsinyt, mutta omasi sen verran heikon luonteen että kun tarjottiin, niin ei ”pulloon sylkenyt”, kuten on sanonta.

Hän kanssa muuttui tavoiltaan, laulajapoikia kun oli, kyllä ralli kuului jo kaukaa ja velatkin tuntuivat saatavilta ja asiat olivat kaikki kohdallaan, vaikka kirveen nokassa oli monesti perheen toimeentulo, siis metsätoista hankki leivän.

Muistan aina että äitini oli harmitettu, eikä suotta, kun tuli kohmelossa rokkipäiviä, joita oma talous ei olisi kestänyt.

Äitini oli hiljainen ja sulkeutunut muutenkin, meni aina moniaita päiviä ennen kuin sai ”mielensä takaisin”. Me lapset kyllä olimme tilaisuuden tasoilla, tiesimme mistä hiljaisuus ja puhumattomuus johtuivat. — Yritimme hiljaisuutta laukaisista monilla omilla kepposillamme, nöyrinä tehdä meille uskottuja pieniä palveluksia, kuten puiden kantoa ja veden hakua. (SKS 1989, N 1911, Keski-Pohjanmaa)

Yhteiskuntaluokkien välinen ero vaimojen

harjoittamassa juomakontrollissa on näkyvisiä vielä 1980-luvulla Marja Holmilan tutkimuksen mukaan; etenkin maaseudulta lähtöisin olevat työläisnaiset puuttuivat aviomiehensä juomiseen tarmokkaammin kuin keski-luokkaisten perheiden äidit (Holmila 1988, 63–64).

MIES, NAINEN JA ALKOHOLI NIUKAN ALKOHOLIN KULUTUKSEN KULTTUURISSA

Millaisiksi käsitettiin miehen, naisen ja viinan suhteet seuraavalla historiallisella kaudella, jolloin alkoholin kulutus oli hyvin alhainen? Kulutus alkoi laskea suhteellisen nopeasti vuonna 1866 tapahtuneen kotipolton kiellon jälkeen (Peltonen 1990). Suomessa oli voimassa kieltolaki vuosina 1919–1932. Kieltolain kumoamisen jälkeenkin useimmissa maalaiskunnissa ei sallittu alkoholin myyntiä. ”Suuren kuivuuden” kautta kesti lähes vuosisadan aina 1960-luvulle asti.

Niukan alkoholin kulutuksen kauden ideologisenä kontekstina oli idealistinen kehitysusko. Sen mukaan ihminen nousee korkeammalle ”sivistyksen” tasolle suitsimalla aistillisuutensa ja panostamalla henkisyteen: itsensä kehittämiseen sekä ”suuriin aatteisiin”. Tämä syvätason ideologia oli kehkeytynyt länsieurooppalaisessa porvariskulttuurissa 1800-luvulla; se läpäisi useimmat muutkin yhteiskunnan kerrostumat, Suomessa ”valistuneen maalaisväestön” sekä järjestäytyneen työväestön (vrt. Siltala 1996). Ankaa alkoholinvastaisuus kuului tähän ideologiaan, jonka nousu ja oheneminen selittää parhaiten alkoholin kulutuksen ”pitkiä aaltoja” kahdensadan viime vuoden aikana (vrt. Mäkelä 1981).

”Suuri kuivuus” hävitti kansanomaisesta alkoholikulttuuristamme viinan päivittäisen ravinto- ja virkistyskäytön; tämä oli ollut mahdollista vauraimmissa talouksissa. Myös seurallinen pienkäyttö hävisi: tämä ilmeni esimerkiksi vierailun yhteydessä tarjottuina ryyppyinä. ”Suuren kuivuuden” yli selvisivät

vanhasta alkoholikulttuuristamme vain humalahakuiset käyttötavat: aikuisten miesten juhlahuominen sekä huonekunnan tai kyläyhenteisön kontrollin ulottumattomissa tapahtuva miesporukoiden ”villi” juominen.

Folklore- ja muistitietoaineistoissa ilmaisujen käsitysten mukaan naisen alkoholin käyttö väheni niin, että se koettiin poikkeukseksi. Mikäli sitä esiintyi lainkaan, se liittyi suuriin yhteisöllisiin juhliin kuten häihin tai sitten nuorten seurusteluun tanssilavoilla. Naisen alkoholin käytön katsottiin indikoivan sitä, että nainen ei ollut kunniallinen – vain ”huonot” tytöt joivat.

Alkoholia tilapäisesti käyttävään naiseen voitiin liittää lievempiä negatiivisia merkityksiä. Kyselyni kertojien mukaan saatettiin esimerkiksi juhlissa puolittain vahingossa humaltuva nainen mieltää koomiseksi hahmoksi, klovniksi joka pudottaa kahvitarjottimen vieraidensa edessä tai joka häiden jälkeen ajaa polkupyörällä suohon.

Tänä kautena jakautuivat myös alkoholijuomien lajit miehisiin ja naisellisiin. Olut, sekoittamaton paloviina ja alkoholijuomien korvikkeet olivat miesten käytössä. Naisten alkoholin käytöstä puhuttaessa tuodaan useimmiten esiin viinan sekoittaminen kahviin tai makeiden viinien nauttiminen esimerkiksi vierailun yhteydessä.

Naisen ja alkoholin suhteen kaventuminen liittyi kulttuuristen naiskäsitusten muutokseen. Porvarillisessa genusideologiassa nainen määriteltiin ennen kaikkea äidiksi ja perheen moraalien ylläpitäjäksi. Tällöin hänet miellettiin miestä puhtaammaksi ja eettisesti kehittyneemmäksi, erityisesti suhteessa aistillisuuteen ja ruumiillisuuteen – tälle alueelle kuuluivat myös alkoholi ja humala (vrt. Frykman & Löfgren 1979, 84–102; Gaunt 1984, 138–139). Nämä käsitukset velvoittivat naiset luopumaan juomisesta ja avoimesti ”valvomaan” miesten alkoholin käyttöä sekä perheessä että nuorten seurustelutilanteissa. Naisen viinavalta lisääntyi myös sosioekonomiselta perustaltaan patriarkaalisissa tilallis-perheissä.

Seurauksena oli juomisen salailu. Osa kyselyni vastaajista mieltää tämän uutuudeksi: heidän isoisänsä saivat nauttia alkoholijuomansa kotona, naisten nähden. Kertojien isät joutuivat juomaan viinansa tallissa, sittemmin autotallissa:

Kun taloon tuli isännän vieraita, isäntä tiesi että vieraat ottaa ryypyn. Isäntä sano ”mennään Ruskkoa kattomaan”. Mutta viis Ruskosta. Isäntä otti tallin ruvusta viinapullon. Siitä vuoron perään ryypyt. (SKS 1989, M 1896, Etelä-Pohjanmaa)

”Kuivan kauden” alkoholikulttuurin prototyypisenä juomatilanteena kyselyni vastaajat esittävät nuorten miesten iltamaryypiskeilyn. Juojat uhmasivat kahta kontrolliryhmää, järjestysmiehiä ja tyttöjä. Tyttöjen harjoittama ”viinakuri” oli tehokasta ja pelättyä; tanssittettava tyttö havaitsi viinanhajun helposti:

Minun aikanani, kun olin nuori, iltamissa sen huomasi, kuka poika häiskahti alkoholilta tanssiessa. Jos oli tuttu poika, sille motkotettiin, jos oli tuntematon poika, sen kanssa ei lähdetty tanssimaan enää yhtään kappaletta, vaikka olis ollut kuinka komea ja viksun näköinen poika. (SKS 1989, N 1914, Karjalan Kannas)

Suomessa idealistiset käsitukset ”puhtaista” naisista ja ”moraalittomasta” alkoholista levisivät raittiusliikkeen siivin 1800-luvun lopulta lähtien myös alempien yhteiskuntaluokkien keskuuteen; valistus tavoitti kohteensa kansanliikkeinä ja järjestöinä, painotuotteina sekä papiksi ja kansakoulunopettajaksi henkilöityneenä.

Käsitys naisesta miestä jalompana, eettis-moraalisesti kehittyneempänä olentona ei kuulunut varhaisempaan agraariseen maailmankuvaan. ”Piika” ja ”akka” olivat miestä alempia olentoja, myös henkisesti. Suomalaiset maalaisnaiset ja heidän miesväkensä oppivat kuitenkin nopeasti 1800-luvun porvariston tuottaman genus- ja perheideologian. Informanttieni mukaan ”henkisiin arvoihin” perustuva alkoholikielisyys saattoi saada lähes hysteerisiä muotoja – kyseessä ei ollut rationaali pelko perheen toimeentulon vaarantumisesta. Läheisen miehen näkeminen

humalatilassa järkytti 1920-luvulla talollisluokkaan kuuluvaa nuorta naista ja naapurin pikkutyttöjä syvästi. Alma-morsian haki itkien sulhasensa pois juomaseurueesta; Almalla oli tukenaan naapurin pikkutyttö – yksi heistä kertojani – ja työtöt itkivät yhtä haikeasti kuin morsian. ”Oli se niin järkyttävää, kun yleensä humalaisia ei nähty”, lopettaa lounaissyöminen suomalainen muistelija (SKS 1989, N 1913).

ENTÄ NYT, NISKAVUORI?

1990-luvun perspektiivistä alkoholikulttuurimme muutos saattaa näyttää joiltakin osiltaan kehämäiseltä: olemme jättäneet taaksemme suuren kuivuuden ja elämme aikaa, jolloin ”juopuu piika sekä akka”, kuten 1500-luvun Suomessa. Olemme myös pitkälti luo-puneet juomien luokittamisesta naisille ja

miehille sopiviin; nainen ja olut ovat jälleen löytäneet toisensa.

Agraarisesta perinteestämme löytyy vastineita nykyisille käsityksille, joiden mukaan aviomiehen juominen kuuluu miehen vastuualueelle, ei naisen. Köyhyys ei enää pakota naista valvomaan miehensä juomista kuten ti-lattomien kulttuurissa.

Olemme nyt opettelemassa – eurooppalaisena tuontitavarana – alkoholinkäyttötapoja, jotka esi-isämme ja äitimme hallitsivat ennen ”suurta kuivuutta” vallinneessa rikkaassa agraarisessa juomakulttuurissa. Toivottavasti sen rekonstruointi ei jää vain folkloristien harteille vaan etenee useiden tieteenalojen voimin. Joka tapauksessa voimme jo nyt jättää jäähyväiset monotyypiselle, ilmeisesti vain alkoholihistoriamme yhtä kautta dominoineelle ”perinteisen suomalaisen juomisen” mallille.

KIRJALLISUUS

Apo, Satu: Ohran ja humalan vuoropuhelu. Tutkimus suomalaisten vanhasta kansanomaisesta alkoholikulttuurista. Käsikirjoitus 1995

Apo, Satu: Talonpoikastraliteetti ja suomalainen mentaliteetti. Kalevalaseuran vuosikirja 75. Helsinki. (Painossa 1996)

Falk, Pasi: Humalan historia. Juomisen merkityksen historiallisuus. Julkaisematon lisensiaattityö. Helsinki 1983

Falk, Pasi & Sulkunen, Pekka: Suomalainen humala valkokankaalla. Suomalaisen miehen myyttinen fantasia. *Sosiologia* 17 (1980): 4, 257–270

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar: Den kultiverade människan. Lund: Liber Läromedel, 1979

Gaunt, David: Familjeliv i Norden. Malmö: Gidlunds, 1984

Holmila, Marja: Wives, husbands and alcohol. A study of informal drinking control within the family. Helsinki: The Finnish Foundation for Alcohol Studies, 1988

Häyhä, Johannes: Vuodenajat & Perhe ja kylä. (1893–1899.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1982 & 1983

Kuusi, Matti: Vanhan kansan sananlaskuviisuus. Suomalaisia elämänohjeita, kansanaforismeja, lentäviä lauseita ja kokkapuheita vuosilta 1544–

1826. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 1953

Magnusson, Lars: Den bråkiga kulturen. Förläggare och smideshantverkare i Eskilstuna 1800–1850. Vänersborg: Författarförlaget, 1988

Mäkelä, Klaus: Alkoholikysymyksen historialliset muodot. *Alkoholipoliittikka* 46 (1981): 6, 321–327

Partanen, Juha (ed.): Finnish intoxication on the screen. Reports from the Social Research Institute of Alcohol Studies No. 143. Helsinki 1980

Partanen, Juha: Sociability and intoxication. Alcohol and drinking in Kenya, Africa, and the modern world. The Finnish Foundation for Alcohol Studies, Vol. 39. Helsinki 1991

Paulaharju, Samuli: Härmän aukeilta. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 1932

Peltonen, Matti: Viinapästä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalhistoriasta. Helsinki: Hanki ja Jää, 1988

Peltonen, Matti: Alkoholit ja uusi maalaisjulkisuus. *Alkoholipoliittikka* 55 (1990): 1, 2–12

Peltonen, Matti: Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Helsinki: Hanki & Jää, 1992

Powers, William K. & Powers, Marla: Metaphysical aspects of an Oglala food system. P. 40–96. In: Douglas, Mary (ed.): Food in the social order. Stud-

ies of food and festivities in three American communities. New York: Russell Sage Foundation, 1984

Quinn, Naomi & Holland, Dorothy: Culture and cognition. P. 3–42. In: Holland, D. & Quinn, N. (eds.): Cultural models in language and thought. Cambridge: Cambridge University Press, 1987

Raussi, Eljas: Virolahden kansanelämää. (1866.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1966

Siltala, Juha: Tunteidenkäsitteilyn solmukohtia Suomen historiassa. Kalevalaseuran vuosikirja 75. Helsinki. (Painossa 1996)

Simpura, Jussi: Drinking contexts and social meanings of drinking. A study with Finnish drinking occasions. The Finnish Foundation for Alcohol Studies, Vol 33. Helsinki 1983

Warelius, Antero: Kertomus Tyrvään pitäjämästä 1853. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1854/1938.

ENGLISH SUMMARY

Satu Apo: Alcohol, power and the pre-industrial community (Viina, valta ja agraarinen perhe)

Finnish researchers are prone to compare current trends in alcohol consumption with 'traditional Finnish drinking habits'. This gives rather a simplistic, one-sided picture of the situation. It focuses exclusively on male drinking patterns, specifically on the male tendency to drink 'to get drunk', while women, particularly wives, are consigned to the role of controlling male drinking.

In this cultural study of drinking habits and attitudes to alcohol, we find that before the advent of the temperance trends in the late 19th century, fairly liberal drinking habits prevailed in the rural communities of Finland. Folklore and ethnographic material give evidence that drinking customs were much the same as in southern and Continental Europe: alcohol was enjoyed as a daily refresh-

ment and taken regularly with meals. Heavier drinking was permissible on special occasions, (Christmas, weddings and funerals), albeit only for men.

Bourgeois ideals of progress and enlightenment spread throughout Finland in the 19th century. All forms of "base" indulgence became taboo, alcohol being seen as a threat to the 'good life'. Temperance thinking steadily filtered through to all social classes and the drinking customs of the pre-industrial era gradually died out, followed by a period known as the 'great drought', lasting more than a century. As it was considered improper for ladies to drink, most drinking was done by men, chiefly with the aim of getting drunk.

Today, following the footsteps of Continental Europe, we Finns are relearning the drinking customs enjoyed by our agrarian ancestors before the advent of temperance and the 'great drought'.

KEY WORDS:

Alcohol culture, anthropology, rural tradition, Finland, males, females